

РОЗДІЛ 9

ГЕНДЕРНО-МОТИВОВАНЕ НАСИЛЬСТВО У ЧАСИ ГОЛОКОСТУ

На території генерального округу „Волинь–Поділля”, яке було складовою частиною рейхскомісаріату „Україна”, діяло 130 гетто [1]. Такий досвід ізоляції євреїв у локальних просторах нацистська Німеччина виробила на теренах окупованої Польщі.

Створення гетто – тимчасовий захід у геноцидальному процесі, який застосовано нацистами поміж першою і другою хвилями масових розстрілів євреїв. Вони функціонували як тимчасові концентраційні пункти задля використання жертв як робочої сили, що засвідчує про складову політекономії в Голокості.

Теоретичні засади дослідження

Гендерні студії вже давно спроектовані на Голокост. Керуючись усвідомленням відмінностей, своєрідної дихотомії між чоловіками й жінками, сучасні вчені стверджують: там, де ми не бачимо відмінностей у досвідах одних і других, ми не бачимо статі. Таким чином, гендерний підхід як такий межує з іншими „категоріями відмінностей” (наприклад, раса, національність, сімейний статус тощо) і враховує ієрархічне „облаштування” світу, яке зумовлене політичними, економічними й соціальними аспектами. Ведучи мову про фактор відмінностей у „системі координат” масових убивств, ми, керуючись міркуванням Хелен Фейн [2], оперуємо поняттям гендерних форм насильства. Це особливо важливо з урахуванням ролі чоловіків і жінок у репродуктивному процесі.

За даними Адама Джонса, гендерний аспект починається з гендерно-чоловічих убивств [3]. Той факт, що першими жертвами нацистів були саме мужчини, – промовисте свідчення їх виділення в соціальній групі. Це зумовлювалося тим, що нацисти керувалися патріархальними принципами, наділяючи чоловіків певними якостями, які буцім-то не були властиві жінкам. Тому перші, що асоціюються із опором, військовою діяльністю, вважалися більшою загрозою, ніж другі і, відповідно, ставали мішенню вбивць.

Здійснення гендерного аналізу при вивченні Голокосту дозволяє з'ясувати щонайменше два ракурси: 1) особливе й, навпаки, – загальне у формах насильства нацистів щодо чоловіків і жінок; 2) дослідити, як усталені гендерні ролі впливали на поведінку жертв у час Голокосту. Йдеться, зокрема, про механізми адаптації та виживання тих, хто не був розстріляний на початку окупації та опинився в гетто.

Використання гендерного аналізу відкриває також шлях до розуміння ролі тілесних маркерів та зовнішнього вигляду в Голокості. Адже в умовах окупації традиційний одяг ортодоксальних євреїв, бороди на їхніх обличчях слугували маркерами їхньої самості. Нерідко це педалювало агресію щодо них убивць, а перевірка факту обрізання в тих жертв, що мали неєврейську зовнішність, використовувалася нацистами для ідентифікації юдеїв.

Відносно новий тренд у теоретико-методологічних підходах вивчення геноцидів – антропологічний підхід. Його прибічники стверджують, що саме він дає можливість більш масштабно й глибинно осмислити мотивацію, поведінку, долі всіх учасників такого роду масового насильства (жертв, убивць, чиновників, сучасників загалом). Принциповим є те, що антропологічний підхід визначає особливе місце свідчень як джерельної бази для вивчення Голокосту. В такий спосіб посилюється звучання людського досвіду, пережитого тими, хто був членом цільової групи, котра винищувалася.

Аналізуючи свідчення тих, кому пощастило вижити в Голокості, я враховую міркування Паскаля Боса [4] про те, що „чоловіки та жінки по-різному переживають, запам'ятовують і розповідають про пережиті події”. Причиною цих різниць учений вважає соціалізацію індивіда.

Застосування антропологічного підходу створює можливість врахувати довоєнний досвід євреїв як передумови їх виживання (чи навпаки – зменшення таких шансів) у час екстремі. Іншими словами, це шлях до фіксації уваги на фігурах повсякдення в час функціонування патріархальних єврейських громад у Східній Європі, де гендерно домінували чоловіки. Отже, припускаємо, що

реалії буття жінок – зосередження на створенні домашнього затишку й вихованні дітей, відсутність у багатьох з них професійних навичок – мінімізували їхні шанси адаптації до нових реалій, тих, коли передумовою буття в гетто стала участь у тому чи іншому виробничому процесі. Аналогічно одна із фігур повсякдення довоєнного часу – професійна діяльність чоловіків, чимало з яких заробляли на прожиття інтелектуальною працею (вчителі, адвокати тощо) й торгівлею – суттєво впливала на перспективи здобуття „аусвайс”, котрі видавалися інституціями, що підпорядковувалися окупаційній владі. Так, скажімо, В. Барац оповідала, що після розстрілу більшості євреїв Рівного тим, хто вцілів, оголошено: „...як чоловіки, так і жінки повинні працювати на німецьку владу, і що тільки це може нас врятувати” [5]. Зрештою, фігури повсякдення спонукають зосереджувати увагу на інших аспектах буття індивідів. Наприклад, як жертви здобували їжу й ліки? Які стратегії виживання застосовували жінки й чоловіки в умовах всеосяжної дискримінації й системного насильства?

Кейсами для аналізу гендерно зумовленого насильства у час Голокосту стали опубліковані та неопубліковані свідчення (*USHOA Shoah Foundation Visual History Archive*) євреїв, які вижили в генеральному окрузі „Волинь–Поділля”. Внаслідок того, що представники двох статей промовляють про пережите ними, гендерне насилля розглядається на різних етапах геноциду та площинах прояву (зокрема, в гетто та в час переховування).

Завдання дослідження

Я намагаюся осмислити гранднаратив структурного насильства над євреями в дискурсі гендерних студій. Отже, моєю першочерговою метою є з’ясування форм цілеспрямованого насильства над чоловіками та жінками. Також я намагаюся встановити вплив гендерно зумовленого насильства на поведінку євреїв та єврейок.

Ще одне завдання, відповідь на яке я намагаюся з’ясувати, – це межі терпіння чоловіків і жінок, які є об’єктами насильства в час Голокосту.

Гендерне насильство

Насильство в часи Голокосту – системне й інтенсивне. Воно педалювалося державою, яка чітко визначила ворогів третього Рейху. Більше того, активність у переслідуванні жертв, насильство щодо євреїв сприймалися вбивцями як „героїзм”, набуваючи колективного, гендерного, структурного характеру.

Колективне насильство, згідно з „Всесвітньою доповіддю про насильство та здоров’я” ВРА, є інструментальним: воно застосовується тими, хто ідентифікує себе групою, проти інших людей для досягнення політичних, економічних та соціальних цілей. Отже, у випадку Голокосту – нацисти та їхні поплічники, які вбивають євреїв.

Геноцидальні війни в ракурсі гендерних студій – це захоплення тих, ким володіють інші чоловіки. Сам геноцид відносять до колективного насильства, яке здійснюється державою. Воно має три способи здійснення: фізичне, статеве, психологічне і зумовлює депривацію. Таке насильство має підтипи, які визначаються стосунком жертви до виконавця [6].

У сучасній науковій думці є три інтерпретації *гендерного насильства*: насильство, спрямоване проти жінок; насильство, яке спрямоване проти жінок і деяких чоловіків; насильство над жінками і чоловіками, яке перешкоджає виконанню ними їх гендерних ролей. Оскільки я фокусую увагу на геноциді, то послуговуюся третьою з вищеназваних інтерпретацій з певною корекцією: гендерне насильство – це колективне насильство, спрямоване на представників двох статей цільової групи, яку знищують, вбивцями, які ідентифікують себе групою, члени якої об’єднані спільними ідеологічними „цінностями” й походженням [7].

Голокост у „системі координат” структурного насильства

Який би із ракурсів проблеми ми не вивчали, однозначним є те, що євреї опинилися поза правовим полем. Вони були вилучені з нього. Новий „нацистський порядок” означав, що розпорядження окупаційної влади – це накази не про те, що може робити індивід, а про те, чого не можуть робити представники групи, яку знищують, незалежно від статі. Тому, вдивляючись у довоєнний час, констатуємо: стать тоді визначала обставини життя людини, її

соціальну роль. Проте в умовах геноциду ця формула часто стає не дієвою: вона не зникає, але в багатьох випадках „пробуксовує”, втрачає свою функціональність. Наприклад, ремісник, торговець чи представник вільних професій, який раніше фінансово забезпечував існування родини, в нових умовах втрачає заробіток і прогодувати рідних уже не може.

Структурне насильство передбачає застосування жорстких покарань до тих, хто порушує встановлені правила, створює нову ситуацію. Таку, в якій чоловіки де-факто втрачають шанс на виконання тих ролей, які вони здійснювали раніше. Всебічна дискримінація та жорстокість покарань не дають їм можливості захищати свої сім'ї, унеможливають створення комфортного існування своїх рідних. „Чоловічий світ”, який існував до 1941 р., став минулим. Натомість нацистський „новий порядок” зумовив глибоку кризу маскулинності. Ознакою стану чоловіків стала безпорадність і, вірогідно, депресія. Це міркування не стосується тільки тих, хто примудрявся, скажімо, знаходити їжу, вчасно побудувати сховок (наприклад, у с. Рафалівці) [8, с. 60]. чи брав до рук зброю.

Голокост як *структурне* насильство базується на системі дискримінації. Поряд із ідентифікаційними знаками, локалізацією в гетто, позбавленням права пересування тощо – примусова праця, яку мали виконувати представники двох статей починаючи з 14-річного віку. Всі ці компоненти структурного насильства стосувалися як жінок, так і чоловіків.

Яскравим проявом *структурного насильства*, який є викликом для двох статей, – приречення жертв на *голод*. Він – форма як психологічного, так і фізичного насильства, що провокує їх дегуманізацію, посилює рівень підпорядкування владі та знижує потенційний рівень опору жертв. Така форма насильства використовується як інструмент поступового їх знищення, що провокує погіршення стану здоров'я, спричиняє хвороби та, у результаті, – смерть. Недоїдання, голоднеча повсякчас фігурують у спогадах тих, кому пощастило вижити. Наприклад, Маня Ліхтенштейн з Володимира-Волинського говорить, що суп з води та картоплі був

для неї найсмачнішою їжею. Більше того, в її інтерпретації був тільки один шлях порятунку від голоду – смерть [9].

А ось оцінка голоду одним із чоловіків (м. Дунаївці): „У гетто життя було моторошно-страшним: воно було голодним” [10]. Голодом морили і в таборах [8, с. 87]. Не рідкими були й випадки знущань, коли в спеку жертвам не давали пити [8, с. 100].

Отже, я констатую кризу маскулинності євреїв-чоловіків, котрі в нових реаліях не змогли виконувати традиційну для себе роль годувальників сім'ї, захистити рідних. Ця неспроможність мала інший наслідок – спонукання зростання маскулинності жінок: вони мали боротися за виживання чи то власне, чи то своє і рідних. Приклад – Клара Скалецька з містечка Корець (Рівненська область). Вона крала картоплю, добре усвідомлюючи перспективу її покарання. Проте, говорить вона, „відчуття голоду сильніше” за страх бути покараною [11].

Мої роздуми з приводу структурного насильства в час Голокосту не означаються, що становище представників двох статей було однаковим. Далі я аналізуватиму форми насильства над жертвами. Я намагатимусь довести, що, попри спільне (зокрема, т. зв. вбивство працею), форми насильства над жінками і чоловіками часто-густо були різними.

Розстріли: „гендерна рівність” жертв на загибель

Гендерне насильство – це колективне насильство, що спрямоване вбивцями на представників двох статей. Перебіг Голокосту засвідчує, що первинно вбивали чоловіків (головно із числа інтелігенції). Так було, скажімо, в влітку 1941 р., коли в Корці вбито 350 євреїв-чоловіків [8, с. 76].

Важко сказати категорично, коли розпочалися розстріли жінок (а також дітей). Проте маємо право констатувати, що серед убитих 26–28 серпня 1941 р. в Кам'янці-Подільському були як жінки, так і чоловіки. Аналогічна картина була і в урочищі Сосонки, де 7–8 листопада 1941 р. розстрілювали євреїв Рівного.

Таким чином, мій перший висновок такий: чоловіків почали розстрілювати першими, але з кінця літа 1941 р. масово вбивали й жінок. Отже, дві статі „здобули рівність” у загибелі. Чоловіків убивали з кількох причин: як євреїв, тих, хто міг би потенційно

чинити опір та запліднити жінку. Тим часом жінок убивали як єврейок і тих, хто здатен народжувати. І перші, і другі, скажу так, суб'єкти репродуктивної функції, отже, ті, хто забезпечує існування нації як такої. Це дає мені підстави стверджувати: констатовані в „Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього” (1948 р.) заходи, які розраховані на запобігання дітонародженню (наприклад, стерилізація), знаходяться на одному шаблі з убивством членів групи. І перше, і друге має єдину мету: її знищення як такої.

„Остаточне розв'язання єврейського питання” – евфемізм, що означав поголовне знищення євреїв. Воно з різних причин відбувалося поетапно й тривало на Волині й Поділлі приблизно 2,5 роки. Тому ті, хто не був убитий відразу після окупації регіону, в подальшому стали жертвами різних видів колективного насильства.

Насильство над чоловіками-євреями

Ортодоксальні євреї були однією із мішеней насильства нацистів. Вони виділялися з-поміж інших зовнішнім виглядом і одягом. Поширеною наругою над такими чоловіками стало обрізання чи підпалення борід [12]. (м.Рівне) і пейсів, побиття бороданів (наприклад, в м. Острог) [8, с. 100] тощо.

Особливим об'єктом насильства з-поміж чоловіків стали ребе. У Корці, наприклад, „одного разу до великої, гарної синагоги зібрали всіх рабинів. Поділивши їх на групи по 2–3 чоловіки, погнали до інших синагог. Там їх примусили винести на вулицю Тору, священні книги, облили бензином і спалити. Були такі рабини, які відмовилися виконувати такий наказ. Їх били до смерті, розстрілювали. Деякі священнослужителі вмирили від розриву серця, не стерпівши знущань. Тих, хто залишився живим, фотографували на фоні палаючих тор...” [8, с. 76]. У Межиричах, „...коли ребе йшов до синагоги, вони взяли ніж і відрізали всі пальці перед усіма. Потім вони відрізали йому вухо і тягали цього нещасного вулицею” [13].

Насильством над священниками нацисти проявляли своє ставлення до юдаїзму. Сповідуючи т. зв. „три К” (одне з яких – перша літера церкви німецькою мовою), вони одночасно демон-

стрували зневагу до релігії жертв і перетворювали знуцання над рабинами в своєрідний перформенс.

Враховуючи стать рабинів, зрозуміло, що це та форма насильства, яка спрямовувалася суто на чоловіків. Її, беручи до уваги соціальний статус ребе та роль, яку вони відігравали в своїх громадах, можна трактувати як особливу: ці знуцання завдавали страждання як конкретній людині, так і членам релігійної громади загалом. Таким чином, насильство над духовними наставниками є *насильством символічним*.

Бороди ортодоксальних євреїв візуально маркувало їх зі світом юдаїзму й викликало агресію нацистів. Наведемо окремі приклади, що підтверджують це:

– м. Корець: „[Комендант] вибрав 8 стариків-євреїв з великими сивими бородами, запряг [їх] у віз, який навалив з верхом награбованими меблями. Сам комендант (товстий німець, років 45-ти) сідає на віз і давай бити великою палкою й гнати до тих пір, поки деякі з них не попадали. Смерть настала миттєво. Німець не заспокоюється, робить допряжку і продовжує свій тріумфальний маціон” [8, с. 47];

– с. Рафалівка: після створення гетто в серпні 1942 р. „євреїв ... запрягали у вози для перевезення вантажів” [8, с. 48];

– м. Корець: „Кати примушували нещасних стригти один одному бороди, вистригати на голові хрест” [8, с. 76];

– м. Острог: „Одного разу, йдучи вулицею, я бачила [як] ... зігнали 10 чи 12 старших людей з бородами, наказали їм лягти, передусім їм зірвали бороди, потім їм наказали лягти обличчям до землі, на них танцювали. Вони влаштували собі таке свято” [14].

Ортодоксальні юдеї перебували під загрозою зневаги й насильства повсякчас. Едіт Ціммер з містечка Березне згодом оповідала: „...коли вони бачили ортодоксальних євреїв з бородами, вони їх обрізали зі шкірою і показували всім на вулиці” [13]. Про таке агресивне ставлення до віруючих чоловіків розповіла Маня Ліхтенштейн з м. Володимира-Волинського [9] та Самюеля Хонігмана зі с. Межиричів: „14 лютого 1942 р. німці ... увірвалися в будинок. Мій батько молився. Я бачив це на власні очі, [нацист] підійшов до батька, вийняв ніж, відрізав бороду і

тфілін” [15]. Євреїв із пейсами, засвідчила Маня Ліхтенштейн, вбивали у Володимирі-Волинську. Такі приклади агресії щодо релігійних євреїв були непоодинокими.

Наведені вище свідчення реконструюють один із аспектів поведінки частини чоловіків у час окупації. Адже задля самозбереження ортодокси мали б позбутися борід, котрі маніфестували „на зовні” те, що індивід не тільки єврей, а й юдей. Отже, знаючи про ставлення нацистів до юдаїзму, усвідомлюючи ризик стати жертвою агресії, чимало ортодоксів відмовилися зрікатися одного із „атрибутів” віруючого. Це опосередковано засвідчує збереження ними своєї маскулинності і, зрозуміло, вірність соціокультурній традиції.

Одночасно вище наведені фрагменти свідчень жертв Голокосту вказують на цілеспрямованість насильства, яке спрямоване на релігійних юдеїв. В умовах окупації вони перетворилися на мішені, а насильство над ними нацистів стало системним і послідовним. Воно маніфестувало глузування й знущання чоловіків-завойовників над тими, хто теоретично мав би захищати як самих себе, так і соціальну групу, до якої вони належать. А отже, наруга над мужчинами – це не тільки приниження індивідів, а й символічне насильство в „світі чоловіків”. Його складова – збиткування над старими. Тобто тими, кого мали б захистити молодші чоловіки.

Насилля такого штибу значною мірою *символічне*: адже воно демонструвало жінкам-єврейкам безсилля їхніх чоловіків. А знемога останніх захиститися, хай і під загрозою ще більших поневірянь чи загибелі, промовляє їм самим – чоловікам – про власну неспроможність зберегти гідність. Це – психологічно вбивчий вердикт для соціальної групи загалом.

Більшість чоловіків у час Голокосту виявилися безпорадними, адже вони не спромоглися захистити своїх рідних (та й не мали на це будь-яких шансів). Частина із них – ті, кому довелося бути свідком убивства рідних – була піддана особливо жорстокому приниженню. Відтворимо його на основі свідчень мешканки с. Острожець Млинівського району Рівненської області: вбивця „...змусив батька зробити могилу. І дівчина пішла до цієї могили, і

її вбили просто так, молоду дівчину. Тоді їй було 20 років. Гарна. А цей батько залишався і робив могилу для своєї дочки..." [16].

Такий садистський тип насильства Дж. Бердз [17, с. 297] означає *символічною кастрацією*. Тим часом Купер трактує примус спостерігати за вбивством рідних або брати участь у злочинах звірством над життєвою силою.

Зосередження уваги на чоловіках спонукає визнати еволюцію ролі батька, голови сім'ї в умовах Голокосту. Проілюструю це судження, використовуючи свідчення Анни Столярчук, яка опинилася із батьком у гетто в м. Дунаївцях. Згодом вона розповіла: „...коли почалися погроми, я йому кажу: "Тато, як мені зараз бути? Васі ти мене не віддав, Степану ти мене не віддав, а що ж ми будемо робити далі?"

– А далі я тобі донечко допомогти не можу. Я тепер тобі не батько. Якщо батько не може захистити власну дитину – хіба це батько? Ти вже дій так, як ти сама розумієш, як получится, щоб було добре.

Але він вважав, що він вже мені не батько, якщо він мене не може захистити" [18].

Отже, А. Столярчук змальовує образ батька, який визнає факт свого безсилля. Ба більше, в умовах структурного насильства він змушений визнати те, що не здатен виконати своєї природної функції – захистити дитину, забезпечити їй одну із базових потреб людини – безпеку. Це означає ще один результат насильства супроти чоловіків: їхню дискредитацію як таких, котрі не можуть знайти виходу із безвиході. Ймовірно, така безпомічність не відповідала очікуванням жінок і завдавала суттєвого удару по образу чоловіків як у їх власних сім'ях, так і в групі в цілому.

Зберегти маскулинність у час Голокосту – це передусім рятувати рідних, підготувати сховок чи домовитися про переховування з представниками інших націй. Таких прикладів (наприклад, Ісаак Еммет, сім'ю якого переховував Павло Герасимчик у с. Шубків, що неподалік с. Тучина) чимало. Проте після того, як жертви опинялися в сховку, настає нова фаза кризи чоловічої ініціативи: ті, кого переховували, опинялися в „пастці” доброї волі їх рятівників.

Уніфікувати реакцію чоловіків на насильство у „параметрах” однієї моделі поведінки неможливо. Адже поруч із тими, хто не наважився на евакуацію, не знайшов можливості організувати переховування своїх рідних тощо, бачимо інших – тих, хто спромігся демонструвати адекватну реакцію на виклик системного насильства нацистів. Частина таких чоловіків знаходила вихід зі ситуації безвиході в суїциді. Так було, наприклад, у гетто в м. Дунаївцях: „Було дуже багато випадків самогубств. Витримати було неможливо, можна було зійти з розуму, і можна було себе знищити. Дуже багато чоловіків, щоранку... Було дуже багато тих, хто повісився, дуже багато людей самі кидалися з другого, третього поверхів... Все рівно ж уб’ють” [18].

Жінки – об’єкт насильства

Першочерговий об’єкт насильства в час Голокосту – чоловіки. Це пояснюється, припускаємо, тим, що знуцання над ними перетворилося на символ завоювання і панування. Водночас агресія завойовників спрямовується і на жінок, що зводить місток між насильством над обома статями і прочитується як (під)свідома реакція отруєних антисемітизмом нацистів і їх союзників на зустріч з єврейським світом, бажання його зруйнувати, осквернити, спалювати.

Тим часом як головними (але не єдиними) суб’єктами знуцань над чоловіками-євреями є нацисти та їх союзники, насильство супроти жінок чинили також колаборанти.

З часу окупації Волині й Поділля поширеною формою насильства над єврейками став їх примус виконувати різні „хатні роботи”: прибирати помешкання, де жили нацисти, прати їм тощо. Кваліфікація цих робіт як прояву насильства зумовлюється тим, що вони виконувалися єврейками зі страху перед загрозою покарання. В них чітко простежується один із тогочасних гендерних стереотипів: прасувати, мити, тощо повинна жінка.

„Хатні роботи” суттєво відрізняються від того насильства, яке застосовувалося щодо чоловіків. Тому пропонуємо трактувати його гендерно зумовленим „м’яким” насильством. Воно не завдає фізичного болю, не завдає каліцтва тощо, але є виконанням тих робіт з примусу, які зумовлюють психологічне приниження.

Воно особливо чітко простежується тоді, коли йдеться про прибирання клозетів. Такий примус застосовувався як до чоловіків, так і жінок. У першому випадку йдеться про приниження тих, хто теоретично мав би символізувати фізичну силу, міць, маскулинність. У другому ж – про паплюження іміджу жінки як на індивідуальному, так і колективному рівнях. Дівчинка, жінка, яка в нормальному світі асоціюється з добром, лірикою, материнством тощо, в ненормальному, спотвореному світі залучається до прибирання екскрементів, що позбавляє їх фемінності.

Ось приклад такого насильства, що відбулося над Рахель Рубін у містечку Корець: „Одного разу до юденрату прийшов український полісмен і сказав, що йому потрібно змінити тип машинки, забрав машинку у поліцейській офіс. Я чекала. Потім запитала в нього: "Що я маю тут робити?". Він сказав: "Ходи, я покажу що робити". І кинув мене до туалету, я повинна була чистити туалет.

Я завжди носила косинку, бо ми носили жовті кола [на одязі]. Моя косинка завжди покривала це жовте коло. Я боялася, бо це був час, коли могли вбити, якщо побачать здалеку жовтий знак. Тож я закрила свій ніс, обличчя і прибирала туалет. Вони закрили мене...

– Як ви почувалися?

– Погано, депресивно. Це було літо. Це не такий туалет як сьогодні. Це було неможливо” [19].

До „м'якої” форми насильства зараховуємо й примус дівчат і жінок стригти волосся. Так було, скажімо, в гетто Зінькова. Свідок цього насилля Соня Брезман прокоментувала такий примус так: „Це знущання” [20].

На окрему увагу заслуговують випадки, коли обрізанням волосся закінчувалося звалтування євреєнок. Саме про такий перебіг злочину поліцейських оповіла Едіт Ціммер з Березного. Таким чином, в одному випадку примусом обрізати волосся вбивці позбавляли жертв жіночності, вилучали їх із групи; тим часом другий з названих випадків – важлива складова злочину: спочатку відбувається насильне оволодіння тілом жінки, а обрізанням волосся вбивці не тільки завершують своє знущання над жертвою, а й вилучають її з групи.

Згвалтування в роки Голокосту набуло масового характеру. Про фізичну наругу над жінками нацистами й поліцейськими свідчать численні приклади, про які згадують ті, хто вижив і згодом дав інтерв'ю. Проте обмежимося лише однією промовистою цитатою жертви, що вижила: „...я сильно не боялася, що вони мене вб'ють, але боялася, що вони мене знову згвалтують, що вони скористаються мною...” [13].

Чому згвалтування були масовими? Чому ті, хто ненавидів і зневажав євреїв не цурався сексуального контакту з жертвами? Витворивши автообраз чоловічого верховенства, нацисти привласнили собі „право” на вчинення насильства в будь-яких його формах і проявах. Сьюзен Браунміллер зауважує, що „згвалтування є найважливішим актом, за допомогою якого самець демонструє жінці, що вона завойована, переможена” [21]. Не менш вражаюче оцінює згвалтування Номі Левенкрон: „Солдат вторгається в тіло жінки так само, як він вторгся в її країну; він розчавлює її тіло, а також право на автономію та контроль над своїм життям” [21].

Наостанок згадаємо про випадки, коли нацисти фотографували своїх жертв. Вони перетворювали їх в „акторів” зловісного передсмертного дійства. Наприклад, бранка любашівського гетто Сара Друкер розповідала, що після знущань над однією з її знайомих тамтешній гебітскомісар відправив її голою на якусь споруду й там сфотографував. Після цього він її розстріляв [22].

Примусове публічне оголення – форма публічного приниження: адже йдеться про примус жертв порушити норми жіночої скромності. Виконання такого наказу зумовлює перетворення приватного в публічне, інтимного – в демонстраційне.

Загальновідомо, що жертв перед розстрілами роздягали. Зазвичай це коментується як складова політекономії Голокосту. Водночас вважаємо за необхідне актуалізувати питання про тіло як субстанцію. Коли індивіда примусово оголюють, людина перетворюється в людиноподібну істоту. Таким чином, роздягання жінок перед розстрілами на очах „своїх” і „чужих” представників іншої статі – це примусове порушення засади інтимності, потаємності тіла. Позбавлення одягу жінок і чоловіків прочитується не тільки

як шлях набуття „чогось” вигодонабувачами. Це засіб дегуманізації жертв, який принижує і знищує індивідуальність. Примусова демонстрація плоті – моральне убивство, яке передусе знищенню тіла і відбиранню життя.

Серед жінок, що зазнали насильства, – вагітні. Імовірно, агресія супроти них зумовлювалася усвідомленням того, що крилося за евфемізмом „остаточне розв’язання єврейського питання”. А тому жінка, що виношувала єврейську дитину, ставала мішенню нацистів чи їх поплічників. Ось промовиста історія: „Була у нас сусідка Лея, – розповідає очевидець подій у м. Чуднові. – Молода була, 20 років. Вона тільки вийшла заміж, а чоловіка відразу забрали на фронт. Вона була вагітна і ось-ось мала народити. Так її поліцай вдарив ногою в живіт. І вона відразу ж впала, відразу ж починає народжувати. А поліцай один другому говорить: "Дивино, іди подивись, як жидівка жидиня родить". Вона тут-таки ж народила. Під’їхала підвода, і він її, як собаку, кинув на цей віз з дитинчам. Вона ще плакала, кричала "Мама!", а він її повіз ще живу і скинув у цю яму” [23, с. 30].

Події такого стибу – ще одна варіація чоловічого насильства над жінкою, яка належить до знищеної цільової групи. При чому ця наруга особлива: це – втручання в потаємне, сакральне. Адже присутність чоловіка в процесі пологів у патріархальному суспільстві (а саме таким був єврейський соціум у Західній Україні) було неприпустимим. Споглядання за пологами – це вторгнення в „жіночий світ”. Спостереження за нюансами дітонародження з усвідомленим наміром позбавити породіль і її дитину життя – це символічне насильство, яке еволюціонує в інше – безпосередній акт убивства.

Висновки

Отже, жертв Голокосту вбивали і як членів соціальної групи, і як представників двох статей. Для нацистів єврейки були тими, хто міг би народжувати дітей, а „провина” чоловіків полягала в тому, що останні могли б запліднювати їх. Оскільки ж геноцид – це цілеспрямоване вбивство групи, то дегуманізовані нацистами жінки і чоловіки розділили спільну гірку долю.

Бранці гетто зазнавали як спільних, так і зумовлених своєю статтю форм насильства. Знищення нацистів над чоловіками засвідчили різочу кризу маскулинності більшості з них. Тим часом доля жінок часто-густо визначалася насильницьким оволодінням їхніми тілами. Ці злочинства трактуємо не тільки актами злочинного вторгнення в сокровенне індивіда – його тіло. Вони маніфестували про символічне насильство як над кожною із звалтованих, так і групою загалом.

Бібліографічні посилання

1. The Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945. Volume II. Ghettos in German-Occupied Eastern Europe. General Editor Geoffrey P. Megargee. USHMM. 2012. 1316 p.

2. Gender, war and the western world since 1600 / edited by Karen Hagemann, Stefan Dudink, Sonya O. Rose. Oxford University Press, 2020. P. 395.

3. Джонс Адам. Геноцид: Вступ до глобальної історії / пер. з англ. Катерини Дисі. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. 491 с.

4. Lisa Pine. Gender and the Holocaust: Male and Female Experiences of Aushwitz. Edited in Amy E. Randall. *Genocide and Gender in the Twentieth Century: A Comparative Survey*. Bloomsbury Publishing, 2015. P. 39.

5. Барац В. Бегство от судьбы. Москва, 1993. С. 39.

6. Alison Rutherford, Anthony B. Zwi, Natalie J. Grove, Alexander Butchart. Violence: a glossary. *Journal Epidemiol Community Health*. 2007. August (№ 61(8)). P. 676–680. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2652990/>

7. Sophie Read-Hamilton. Gender-based violence: a confused and contested term. Commissioned and published by the Humanitarian Practice Network at ODI. Special feature Gender-based violence in emergencies. 2014. February (N. 60). P. 7.

8. Гон М. Голокост на Рівненщині (Документи та матеріали). Дніпропетровськ : Центр „Ткума”; Запоріжжя : Прем’єр, 2004. 120 с.

9. USHMM : Mania, Lichtenstein. Interview 13911, USC Shoah Foundation Visual History Archive, 1996, accessed 02.11.2019.

10. USHMM : Karl, Epshtein. Interview 30113, USC Shoah Foundation Visual History Archive, 1997, accessed 02.11.2019.

11. USHMM : Clara, Skaletzky. Interview 597, USC Shoah Foundation Visual History Archive, 1995, accessed 30.10.2017.

12. USHMM : Jenny, Singer. Interview 2590, USC Shoah Foundation Visual History Archive, 1995, accessed 15.11.2017.

13. USHMM : Edith, Cimmer. Interview 25381, USC Shoah Foundation Visual History Archive, 1997, accessed 10.11.2018.

14. USHMM : Evgeniia, Derish. Interview 24776, USC Shoah Foundation Visual History Archive, 1996, accessed 10.11.2019.

15. USHMM : Samuel, Honigman. Interview 1222, USC Shoah Foundation Visual History Archive, 1995, accessed 12.11.2019.

16. USHMM : Liza, Schechman. Interview 37851, USC Shoah Foundation Visual History Archive, 1996, accessed 15.11.2019.

17. Бердз Дж. Сексуальне насильство в Європі під час Другої світової війни (1939 – 1945 рр.). *Жінки центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства : збірник наукових праць / за наук. ред. докторки істор. наук. Г. Грінченко. Київ : „ТОВ „АРТ КНИГА”, 2015. 336 с.*

18. USHMM : Anna, Stoliarchuk. Interview 29255, USC Shoah Foundation Visual History Archive, 1997, accessed 15.11.2019.

19. USHMM : Rachel, Rubin. Interview 14142, USC Shoah Foundation Visual History Archive, 1996, accessed 16.11.2019.

20. USHMM : Sofia, Brezman. Interview 36240, USC Shoah Foundation Visual History Archive, 1997, accessed 20.11.2019.

21. Ephgrave Nicole. On Women's Bodies: Experiences of Dehumanization during the Holocaust. *Journal of Women's History*. 2016. Volume 28. Number 2. P. 18.

22. Державний архів Волинської області (ДАВО), ф. Р-164, оп. 3, спр. 8, арк. 12–12 зв.

23. Живыми остались только мы: свидетельства и документы / ред.-сост., авт. предисл. и коммент. Б. Забарко. Киев : Задруга, 2000. 578 с.